

Щурик М.В.,

кандидат економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи
Івано-Франківського інституту права,
економіки та будівництва

ФІНАНСУВАННЯ ЕКОЛОГІЇ ВІДТВОРЕННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ РЕСУРСІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ КАРПАТСЬКОГО МАКРОРЕГІОНУ

Відтворення земельних ресурсів сільського господарства в умовах перехідної ринкової економіки значною мірою пов'язане з екологією. У статті проаналізовано чинники, які завдають шкоди екології у процесі відтворення земельних ресурсів аграрного сектору Карпатського макрорегіону. Запропоновано комплекс заходів, спрямованих на розв'язання екологічних проблем на макро- та мікрорівнях.

Reproduction of land resources in agriculture under transitional market economy is connected to a considerable extent with ecology. The article analyzes factors which do harm to the ecology in the process of reproducing land resources of the agrarian sector in the Carpathian macroregion. The author suggests a complex of measures aimed at the solution of ecological problems on macro- and microlevels.

Приватизація земель, а також утворення нових агроформувань у сільському господарстві докорінно змінили організацію фінансування заходів, пов'язаних з екологічним забезпеченням відтворення земельних ресурсів. Перехідна ринкова економіка потребує запровадження адекватності фінансування заходів зі становлення, збереження та поліпшення екології. Нині в аграрному секторі Карпатського макрорегіону немає загальної комплексної програми щодо джерел фінансування заходів із поліпшення екології земельних ресурсів.

Фінансування заходів із поліпшення земельних ресурсів, особливо екологічної межі достатності їх відтворення в умовах перехідних ринкових земельних відносин, є порівняно новим напрямом дослідження. За часів командно-адміністративної економіки будь-які дії, пов'язані з організацією грошового забезпечення поліпшення екології, держава регулювала адміністративними методами. Головним джерелом фінансування на той час були кошти державного бюджету.

Перехід до ринкових методів відтворення земельних ресурсів у аграрному секторі економіки значною мірою унеможливив використання бюджетних коштів. Деякі вчені, зважаючи на потребу бюджетної форми фінансування, застерігають від їх переоцінки, оскільки така форма фінансування гальмує розвиток галузі, робить її заручником фінансових органів¹. Ще одним недостатньо залученим механізмом фінансування заходів із поліпшення екології земельних

¹ Антоненко І., Дзюбенко О. Формування ринково орієнтованого фінансового механізму лісового господарства України // Регіональна економіка. — 2005. — № 4. — С. 741.

© Щурик М.В., 2007

ресурсів у сільському господарстві є підвищення розмірів штрафів для підприємств — забруднювачів атмосфери.

Л. Шостак, приміром, пропонує посилити фінансову відповідальність у разі, коли використання природних ресурсів не відповідає нормам, стандартам і правилам національного й міжнародного законодавств².

Зважаючи на нагальність розв'язання проблем екології, вчені рекомендують розширити джерела фінансування за рахунок коштів суб'єктів власності на землю, податкових преференцій, коштів місцевих бюджетів, створення різноманітних фондів, штрафних санкцій тощо.

Зокрема можливості розширення фінансування екології Д. Полозенко та Д. Іваницький вбачають у наданні ширших прав місцевим органам влади, адже вони позбавлені будь-якої фінансової автономії, зокрема це стосується не так прав, як упровадження нових видів податкових надходжень, диференціації податків тощо³.

Інтенсифікація деградації земельних ресурсів в умовах перехідних ринкових відносин спричиняє до погіршення екології їх відтворення. Незадовільний стан екологічних складових земельного фонду АПК значною мірою зумовлений недостатністю фінансування. Нині екобезпека земель потребує застосування добровільних та примусових засобів впливу до тих суб'єктів господарювання, діяльність яких пов'язана із земельним фондом аграрного сектору, а також до підприємств — „забруднювачів довкілля”. Запровадження заходів із поліпшення екології відтворення земельних ресурсів потребує диверсифікації джерел їх фінансування.

Ретроспективний аналіз засвідчує, що в досліджуваному макрорегіоні на тому чи тому історичному відтинку часу фінансування заходів із поліпшення екологічної складової відтворення земельних ресурсів мало свої особливості. Зокрема в дорадянський період у Карпатському макрорегіоні кошти на охорону, збереження та поліпшення природи виділялися великими поміщицькими господарствами (фільварками), а також заможними селянами. І перші, і другі приватно володіли переважною частиною земельних ресурсів, які включали сільськогосподарські угіддя, землі, зайняті під ліси і водоймища. Великі поміщицькі фільварки та селянські господарства уже на той час фінансували передові технології обробітку ґрунту, вносили в нього достатню кількість органічних та мінеральних добрив, виділяли кошти на придбання елітного насіння, техніки тощо.

Активну участь у фінансуванні заходів із поліпшення екології земельних ресурсів досліджуваного макрорегіону брали держави, які володіли земельною

² Шостак Л. Утворення і розподіл квазіренти у світовому і геополітичному просторі // Економіка України. — 2006. — № 1. — С. 56.

³ Полозенко Д.В., Іваницький Д.О. Фінансова політика у сфері видатків бюджету // Економіка АПК. — 2006. — № 1. — С. 99.

територією досліджуваного макрорегіону: Австро-Угорщина, Польща, Румунія та Чехословаччина. Вони мали монополію на землі, зайняті під ліси. Показовою щодо цього була участь цісаря Австро-Угорщини Франца Йосипа, який у період поневолення Західної України на території Станіславської (нині Івано-Франківська) області розпорядився збудувати меліоративні системи з осушення земель. Деякі з них збереглися й донині. В цілому ж фінансування екології, охорони, збереження та поліпшення земель сільського господарства в межах досліджуваного макрорегіону не можна вважати ефективним, оскільки здебільшого землями володіли іноземні поміщики, які жорстоко експлуатували природні багатства і для задоволення власних потреб часто завдавали істотної шкоди земельним угіддям, оскільки відчували, що володітимуть ними тимчасово.

Сформована структура власників і користувачів земель мала певну специфіку, яка полягала в тому, що в аграрному секторі Карпатського макрорегіону 20 % поміщиків, духовенства та селян-середняків володіли 80 % земель, а 80 % сільської бідноти мали лише 20 % земельних ресурсів.

Зрозуміло, що малоземельні селяни не могли фінансувати заходи, спрямовані на охорону, збереження та поліпшення екології відтворення земельних ділянок, які їм належали.

Після приєднання областей Карпатського макрорегіону до складу радянської України проблеми фінансування екології відтворення земельних ресурсів розв'язувалися централізовано вищестоящими державними та партійними органами за допомогою командно-адміністративних методів. Зауважимо, що централізованому фінансуванню потреб становлення, охорони та поліпшення екології земельних ресурсів передували примусові, насильницькі заходи зі створення колгоспів та радгоспів.

Незважаючи на істотні обсяги державного фінансування заходів, спрямованих на збереження земельних ресурсів екологічно чистими, використання коштів не завжди було ефективним. Відсутність належних складських приміщень для збереження добрив та отрутохімікатів, певна невизначеність щодо їх складу, обсягу та оптимальної структури часто спричиняли значне забруднення та отруєння земельного фонду колгоспів та радгоспів. Невиправданою економічно, екологічно та соціально слід вважати також тотальну меліорацію перезвожених земель та осушення боліт.

Завдала значної шкоди та сприяла погіршенню довкілля у макрорегіоні тодішня партійна ідеологія, основний постулат якої полягав у тому, що природні багатства, земельні ресурси є невичерпними та безмежними, тому немає потреби ставитися до них бережливо. Негативні наслідки радянського періоду “збереження” екології спричинили масове знищення лісів гірських Карпат, а також значне забруднення земельних і водних ресурсів сільського господарства. Сталося це через реалізацію політики перетворення макроре-

гіону з аграрного в індустріальний. Загалом фінансування заходів екобезпеки на той період значно перевищили збитки, завдані охороні, збереженню та поліпшенню відтворення земельних ресурсів аграрного сектору Карпатського макрорегіону.

Аграрна політика розвитку сільського господарства у пострадянський період потребувала застосування якісно нової моделі відтворення, збереження та охорони відтворення земельних ресурсів, поліпшення їх екологічних характеристик.

Запровадження нових підходів з метою забезпечення оптимальності балансу екології земель пов'язане насамперед із перехідним періодом становлення ринкових відносин, що, у свою чергу, потребує диверсифікації джерел та напрямів фінансування. Складність полягає також у тому, що порівняно з довоєнним та радянським періодами нині у досліджуваному макрорегіоні істотно зросли забрудненість, засміченість та отруєність сільськогосподарських земель. Особливих збитків унікальним природним ресурсам макрорегіону завдало будівництво в Калуші та Івано-Франківську надзвичайно шкідливих хімічних виробництв “Оріана” та заводу тонкого органічного синтезу, Бурштинської та Добротворської ТЕС, хімічного та цементного заводів у Стебнику та Миколаєві Львівської області. Зокрема в Чернівецькій області через економічну скруту, недооцінку застосування протиерозійних заходів та органічних добрив останніми десятиліттями вміст гумусу в орному шарі зменшився на 20—30 %, зросли площі сильнозмитих ґрунтів, які необхідно виводити з активного землекористування на консервацію⁴.

Погіршення екології у досліджуваному макрорегіоні спричинене застосуванням екстенсивної моделі відтворення земельних ресурсів, унаслідок чого істотно зросла розораність сільськогосподарських угідь, яка нині становить майже 60 %. Для порівняння: у США розораність угідь становить лише 25 %, в Угорщині — 37 %, у Франції — 48 %. Такі самі показники характерні для Німеччини та Канади. Висока розораність є головною причиною зростання еродованості ґрунтів, яка призвела до порушення екологічної збалансованості між сільськогосподарськими угіддями, лісовими й водними ресурсами.

Високий рівень розораності земель та збіднення ґрунтів на гумус, а також на інші складові, що забезпечують родючість, негативно впливає на формування показників збереження та поліпшення екології. Відтак існує потреба в додатковому залученні фінансових ресурсів.

Істотних збитків завдає екології кислотність ґрунтів, яка швидко зростає і нині в Карпатському макрорегіоні перевищує 75—80 % від загальної площі сільськогосподарських угідь (табл. 1).

⁴ *Белей С.І.* Стан і шляхи відродження сільського господарства передгірської та гірської зон Чернівецької області // *Економіка АПК.* — 2005. — № 12. — С. 43.

Таблиця 1. Площа кислих ґрунтів у Карпатському макрореґіоні (станом на 01.01.1996 року)*, тис. га

	Усього	У тому числі			
		близькі до нейтральних (рН 5.6-6.0)	слабокислі (рН 5.1-5.5)	Середньокислі (рН 4.6-5.0)	Сильнокислі (рН < 4.5)
Україна	10692,0	5217,6	3465,3	1373,0	636,1
Закарпатська область	352,9	31,1	52,4	89,5	179,9
Івано-Франківська область	418,3	109,7	120,5	89,6	98,5
Львівська область	579,6	221,5	163,4	106,2	88,5
Чернівецька область	189,7	93,3	42,3	30,6	23,5
Разом по макрореґіону	1540,5	455,6	378,6	315,9	390,4
Макрореґіон у % до України	14,4	8,7	10,9	23,0	61,4

* Розраховано автором на підставі: Статистичний збірник. Довкілля України за 2004 рік / Державний комітет статистики України: за редакцією Ю.М. Остапчука. — К., 2005. — С. 123.

Дані, наведені в таблиці 1, характеризують рівень кислотності ґрунтів аграрного сектору, що спостерігався в 1996 році. Відсутність офіційної інформації не дає можливості одержати якісну характеристику стану земель, властиву нинішньому періоду їх відтворення. Водночас дослідження агрохімічних властивостей ґрунтів окремими вченими свідчать, що останніми роками значно зросла питома вага сильнокислих земельних угідь, що може призвести до невідвортної їх загибелі.

Низький рівень фінансового забезпечення робіт із розкислення земельних угідь є однією з головних причин недостатності проведення вапнування як одного із найважливіших агрохімічних засобів поліпшення якісного складу ґрунтів (табл. 2).

Аналіз можливостей фінансування робіт із внесення в ґрунт вапняків із метою їх розкислення засвідчує, що із загальної кількості користувачів і власників земельних ресурсів аграрного сектору Карпатського макрореґіону ли-

Таблиця 2. Проведено вапнування ґрунтів у 2004 році сільськогосподарськими підприємствами Карпатського макрореґіону

	Проведено вапнування ґрунтів, тис. га	Внесено вапняного борошна та інших вапнякових матеріалів, тис. т
Україна	40,9	222,8
Закарпатська область	0,7	2,7
Івано-Франківська область	1,1	6,7
Львівська область	0,5	2,6
Чернівецька область	0,3	1,1
Разом по макрореґіону	2,6	13,1
Макрореґіон у % до України	6,3	5,8

ше окремі сільськогосподарські підприємства спроможні власними зусиллями проводити вапнування ґрунтів. Можливості інших суб'єктів господарювання обмежуються насамперед браком фінансових ресурсів. Зазначимо, що запаси вапняків, зокрема в Івано-Франківській області, є надзвичайно великими. Насамперед це стосується Дубівецького родовища, яке за обсягом запасів, якістю вапняків посідає друге місце в Європі. Існують й інші чинники, які завдають шкоди екології в процесі відтворення земельних ресурсів аграрного сектору.

Зауважимо, що фінансування заходів із поліпшення екології на сьогодні стане можливим завдяки поєднанню зусиль держави, користувачів та власників земельних ресурсів, а також підприємств, які забруднюють і отруюють землю. На наше переконання, саме держава як орган, що виражає і захищає інтереси усіх громадян, через місцеві органи самоврядування має ініціювати створення екосистеми, яка б поєднувала комплексне розв'язання проблем екології на мікро- та макрорівнях. Мова йде про створення у м'якій формі, без адміністративної надбудови, в межах Карпатського макрорегіону координуючого органу, який би здійснював постійний моніторинг природного середовища, визначав екобезпечні підприємства, а також розробляв рекомендації щодо запобігання можливих катаклізмів. Доцільно також надати йому право з розроблення рекомендацій з фінансування заходів екобезпеки, виокремивши при цьому як пріоритетний напрям умови посилення охорони, збереження та поліпшення екології відтворення земельних ресурсів. Зазначимо, що Закон України "Про плату за землю" передбачає 30 % коштів від плати за землю спрямовувати на завершення земельної реформи, в тому числі на заходи з охорони земель, але щорічно дія статей 20, 21, 22 цього Закону призупиняється іншими законами⁵.

Нині у Карпатському макрорегіоні гостро постала потреба в розробленні стратегії організації відтворення земельних ресурсів аграрного сектору, яка б передбачала фінансування заходів з охорони, збереження та поліпшення їх екології з державного та місцевих бюджетів, а також інших джерел і відповідала б основним вимогам концепції сталого розвитку "Ріо-92", що розроблена та прийнята світовою спільнотою.

Можливості поліпшення фінансування заходів екобезпеки органами влади полягають також в активізації і диверсифікації регуляторних дій. Існують різні шляхи регулювання використання природних ресурсів: створення системи платності використання та забруднення природних ресурсів, надання ексклюзивних прав на використання природних ресурсів з метою обмеження їх споживання; введення податків або заохочувальних платежів для розподілу тягаря

⁵ Даниленко А.С., Манько І.П. Актуальні проблеми та перспективи розвитку земельних відносин // Економіка та держава. — 2006. — № 1. — С. 14.

соціальних витрат; субсидування виробництва з можливими позитивними зовнішніми ефектами тощо⁶.

Скрутні обставини, в яких опинилося нині сільське господарство досліджуваного макрорегіону через значну забрудненість та отруєність земельних ресурсів, зумовлені також відсутністю цілеспрямованих дій, що ґрунтувалися б на усвідомленні кожним членом суспільства надзвичайної важливості дотримання вимог збереження та поліпшення екології порівняно з економічними вигодами. Будь-який член суспільства (юридична та фізична особа) завжди прагне насамперед отримати власний максимальний короткостроковий ефект. Здебільшого величина ефекту та розподіл благ визначаються ринком. Проте питання охорони довкілля не може цілковито регулюватися ринковими відносинами. Стан природного середовища є суспільним (колективним) благом, тобто користування ним відкрите для всіх членів суспільства⁷.

Таким чином, поліпшення екології можна досягти не лише шляхом додаткового залучення фінансових ресурсів, а й усвідомлення кожною людиною необхідності дотримання рівноваги природи, її потреб, аби справджувався вислів: “Чисто не там, де прибирають, а там, де не сміять”.

Належна організація фінансування, збереження та поліпшення екології відтворення земельних ресурсів у досліджуваному макрорегіоні потребує проведення заходів, пов'язаних з їх реструктуризацією. Нині суб'єкти господарювання не можуть забезпечити фінансування потреб, спрямованих на розв'язання не лише екологічних, а й економічних результатів діяльності. Мова йде про збільшення розмірів землекористування, збільшення та об'єднання земельних ділянок (паїв). Подрібнення цілісних земельних масивів серед значної кількості домогосподарств на земельні паї в досліджуваному макрорегіоні практично унеможлиблює акумулювання коштів, потрібних для фінансування заходів із поліпшення екології, оскільки ні фінансово, ні фізично цього зробити вони не можуть.

Збільшення земельних ділянок шляхом їх об'єднання, а також створення громадського фонду земель одного або кількох населених пунктів є одним із шляхів, який забезпечить реальні можливості фінансування заходів із поліпшення екології земельних ресурсів. Йдеться про залучення кредитів комерційних банків для потреб охорони, збереження та поліпшення екології, оскільки великі та середні сільськогосподарські підприємства володітимуть значно більшими земельними масивами, основними фондами, сучасною матеріально-технічною базою, що забезпечить передумови отримання та повернення позики.

⁶ Ковшун Н.Е. Управління використанням водних ресурсів на сучасному етапі: проблеми та перспективи // Регіональна економіка. — 2006. — № 2. — С. 126.

⁷ Там само. — С. 124.

Важливим напрямом охорони, збереження та поліпшення екології в сільському господарстві є не лише залучення додаткових коштів, а й економія фінансових ресурсів унаслідок вилучення з обігу непридатних для використання сільськогосподарських угідь, лісових та водних ресурсів, проведення заходів із консервації низькопродуктивних і деградованих земель.

Економія фінансових ресурсів може бути досягнута завдяки запровадженню науково обґрунтованого органічного землеробства, яке є екологоощадним. У країнах ЄС з метою його запровадження ще 1993 року розроблено цільову програму підтримання фермерів у перші роки переходу від надмірно індустріального відтворення земельних ресурсів до органічного. Органічне землеробство — це не є повернення до світанку цивілізації у взаємозв'язку людини з природою. За визначенням, це має бути система екологічно безпечного ведення сільського господарства, яка сприяє розвитку й підтриманню біорізноманіття циклів і біодинамічного стану ґрунту⁸.

Безперечно, організація органічного землеробства пов'язана з певними фінансовими затратами, однак економічні й особливо екологічні результати будуть значно вагомішими.

Становлення ринкових відносин у сільському господарстві Карпатського макрорегіону істотно загострило проблему охорони, збереження та відтворення земельних ресурсів. Нині поліпшення екології стане можливим завдяки забезпеченню належного фінансування та диверсифікації його джерел. Головними суб'єктами фінансування заходів зі збереження та поліпшення екологічно чистого відтворення земельних ресурсів сільського господарства у Карпатському макрорегіоні в умовах перехідних ринкових відносин мають стати державні та місцеві органи самоврядування, які акумулюють кошти у відповідних бюджетах і покликані захищати інтереси всього суспільства.

Можливості поліпшення фінансового забезпечення екостабільності значно розширюються завдяки використанню джерел фінансування, які формуються підприємствами — забруднювачами земель, власниками та користувачами сільськогосподарських угідь, а також завдяки проведенню заходів із реструктуризації земельних ресурсів. Фінансування екозаходів можна здійснити також шляхом вилучення земель з обігу, їх консервації, запровадження органічного землеробства, що, врешті-решт, сприятиме економії грошових ресурсів.

⁸ Могильний О.М. Стратегія Європейського Союзу щодо підтримання рівня зайнятості в аграрній сфері // Економіка та держава. — 2006. — № 4. — С. 85.